

ÓZE SÁNDOR

Az 1956-os forradalom előzményei: ellenállási mozgalmak vidéken

Az 1980-as években alkalmam volt W. Felciak professzort hallgatni, mint az Eötvös Collegium vendégtanárát, aki azon a véleményen volt, hogy a diktatúra sokszor ártatlanul bebörtönzött emberei adják az új, majdan ellene fellépő elitet.

Ő Lengyelország történetében az 1968-ban az egyetemekről eltávolított diákokra és a sztrájkok bebörtönzöttjeire gondolt, akik a nyolcvanas évek szolidaritási elitjét adták. Most arra keresem a választ, hogy: Volt-e ilyen szerepe az 1950-es évek magyar ellenállási mozgalmában résztvevőknek a vidéken az 1956-os forradalmat levezénylő rétegekben?

Nem törekszem az 1945 utáni és 1956 előtti különböző indíttatású, és szervezettségű mozgalmak összesítésre. Elsősorban az érdekel hogy a mezőgazdasági munkához kötött, főként falvakban, tanyákon élő rétegekben volt-e kontinuitás kimutatható az 1948-as szervezkedések és az 56-os forradalom között. Vizsgálati keretül jó lehetőséget jelent a „fehérgárda” és a „Sárréti Sasok” mozgalom. A mozgalom sejtjei bár egymással nem találtak kapcsolatot, de országos lefedettséget mutattak. 1948 és 56 között két hullámban szerveződtek újjá. Vizsgálataim ezek után most csak a Dél-Alföldi két mozgalom központjaira szorítkoznak.

A vidék volt az első az ország életében, amely a II. világháború végén megtapasztalta a szovjet megszállást. E tájon jelentek meg először a vörös hadsereg alakulatai, amelyek a román front összeomlása után szabadon törhettek előre a havasalföldi részekben, míg Erdély területén tovább folytak a harcok. A terület a szovjetek számára már nem hajdani saját ország, felszabadítandó térség volt, hanem megszállandó ellenséges terület. Eszerint is bántak vele. A front kegyetlensége, pusztítása szabados katonai alakulatoknak a polgári lakosságon elkövetett kegyetlenkedéseivel, rablással, nemi erőszakkal párosult. Akárcsak a beregi területeken a „málenkij robot” embervadászata és a német nevű emberek munkatáborokba való hurcolása kezdettől fogva szervezeten történt. Hamvas Endre csanádi püspök itt emelte fel a kitelepítések ellen először a szavát.

1949 első hónapjában az államvédelmi nyomozati szervek dokumentációja először jelezte, hogy a Dél-Alföldön szervezkedés folyik melynek célja a fennálló rendszer megdöntése. A szervezkedés a városok közötti tanyák parasztjait tömöríti. Őszre már le is tartóztatták a mozgalom vezérkarát, mintegy 60 embert. A szóbeli közlések és a hatósági dokumentáció alapján azt állapíthatjuk meg, hogy az első szerveződő egységek az Orosháza Hódmezővásárhely között elterülő pusztán jöttek létre 1948 nyarán. A karhatalom ezt is viszonylag hamar felszámolta, mint az ország más táján ebben az időben felálló hasonló fehérgárda szervezeteket. A dél-alföldi résznek két kivégzettje volt Kovács István és Blahó János.

A „Sárréti Sasok” nevű szervezkedést sok kisebb – nagyobb ellenállási csoport felállításának kísérlete előzte meg. 1948-ban Szeghalmon a saját kocsmájában Nagy József felvetette Törő Mihály rendőrnek, egy szervezkedés létrehozásának szükségességét a baloldali rendszer ellen. aki a szervezkedés létrehozásának szükségességét megerősítette. Ezután Törő Mihály létrehozott egy szervezetet, amelynek az volt a célja, hogy a megbízható személyeket nyilvántartsák, akik átveszik majd a hatalmat, ha jönnek a nyugati csapatok a kommunista rendszer megdöntésére. A bátyja, Törő László, mint vadász, azt javasolta, hogy a vadásztársaság tagjai közül válogassanak embereket, mert azoknak már van fegyverük, nem kell őket felfegyverezni, sőt az orvvadászok beszerzését is javasolta éppen ezen okból kifolyólag. 1949 februárjában Párdy Imre létrehozott egy szervezetet

„Sárréti Brigádok” néven Füzesgyarmaton. Ehhez csatlakozott Aggott István már működő csoportja. Párdy Imre a szervezkedését ekkor már „Sárréti Sasok” névre változtatta. Párdy Imre és Végh Imre megismerkedésük után szervezkedéseiket egyesítették 1951 januárjában. Végh Imre ezután Törő Mihállyal nem találkozott többet. A Törő-féle szervezkedés elhalt, illetve egyesült a „Sárréti Sasok”-kal. A szervezkedésben 21 embert ítéltek összesen mintegy 150 évre egy halálos ítélet született Párdy Imre esetében, amelyet később életfogytiglan tartó börtön büntetésre változtattak.

A fehérgárda-szervezkedés a jugoszláviai válságra alapozva kezdődött meg. A sárrétiak ugyanebben az időben a jugoszláviai, majd a koreai háborúra hivatkoznak. Az ország több pontján, várták a résztvevők a háború gyors kirobbanását. A terror fokozódásával, a kollektivizálástól való félelem folytán, a békeszerződés utáni szovjet jelenlét fennmaradása és politikai nyomásgyakorlása miatt, magától indul meg a szervezkedés és kapcsolatkeresés. A spontán mozgalmat mind a nyugati titkos szolgálatok, mind az ÁVH igyekezett befolyásolni. Számítottak a kirobbanásra a térségben, de nem tudták hol fog bekövetkezni. A mozgalmat a vidék önvédelmi reakciója állította talpra egy megalázó és brutális háborús front után, az idegen megszállás konzerválódásának láttán, amiatt, hogy a megszálló hatalom erőszakos eszközökkel befolyásolni igyekezett a társadalom átalakítását. A Fehérgárda mozgalom csoportjai szerte az országban Zalától Nyíregyházáig és Makótól-Szentgotthárdig ezért mutatnak hasonlóságot annak ellenére, hogy a csoportok között szinte alig létesült kapcsolat.

Az egyes csoportok tevékenysége, jelentősége túlnőtt a kis térségen, és a történetek a térben találkoztak. A megtámadott autonóm csoportok tradicionális védekező reflexei indultak be. A diktatúra számára sem a szervezkedés profizmusa, katonai destabilizáló ereje vagy éppen külföldi exponensekkel való kapcsolata jelentette a központi problémát, hanem a társadalmi immunitás működése. Kezdetből felismerték ennek veszélyét. Az ÁVH számára sem volt elbagatellizálható, még akkor sem, ha egyes csoportok jugoszláv vagy ukrán fegyverekkel kívántak harcolni és segítséget a délről támadó lengyel légiótól vártak.

A dél-alföldi fehérgárda esetében beszervezettek első listája 324 névből állt, a letartóztatott 62 ember neve azonban bővült. Az ÁVH három év múlva mintegy 1000 személyt figyelt az ügy második fordulójának időszakában. Több tízezerre mehetett a résztvevők, szimpatizánsok és a szervezkedésről tudók száma, nagyrészüket az 1980-as évekig figyelték a belügyi hatóságok. Az ÁVH az első letartóztatás után új és új gyanúsított-csoportokat hozott létre, az első 61-es lista után újabb perek indultak, új dossziét nyitottak. A politika eseményeivel tartott irányvonalat az intézkedés. Nagy Imre bukása után 1955-ben újabb nagy letartóztatási hullám indul meg. A résztvevők száma Zalában 1000 és 3000 között mozgott. 976 személy tett esküt. Működési központja Keszthely volt, de kiterjedt Zala, Veszprém, Somogy, Vas megyék területére. Az utolsó írott anyagot a békéssámsoni Nemzeti Ellenállási Mozgalomban, az Annus ügyben olvashatjuk a Fehérgárdáról. 1956 után a zamárdi ügyként ismert eset vet véget a szervezkedésnek. A Sárréten a beszervezettek arányát 3500 főre becsülte Végh Imre, ezt azonban maga is túlzónak tartotta. 1951 januárjában egyesült a Párdy-féle szervezkedéssel, a Sárréti Sasokkal. Párdy becslése szerint Hajdú-Bihar, Szolnok, Békés megyékben 4-5000 tagja lehet a szervezkedésének. Bizonyára azonban ennek többszöröse volt azoknak a száma, akik tudtak az ügyről. Az ÁVH módszeréhez mérten ennek töredékét tartóztatta le az első hullámban, 1951-ben, a többit hagyta futni és megfigyelte kapcsolati rendszerüket, a további letartóztatásokhoz.

A Dél-Alföldön a fehérgárda szervezkedésnek létezett egy katonai vonala, amelynek centruma a Blahó - Kovács-féle Kutas-Kiskirályság területen volt, és létezett egy polgári szervezkedés Makón, Orosházán és különösen Hódmezővásárhelyen, melynek élén Bartók Zoltán újságíró állt. Ők azonban nem akart kapcsolatba lépni a pusztaiakkal konspirációs módszereik ügyetlensége miatt. A szervezkedés bukása után Bánfalvi Lajos tanítót kívánták megnyerni a katonai vonal átvételére. Az

elfogottakat a zárkaügynök hálózaton keresztül tovább figyelték. Így több száz névvel nőtt a beszervezettek és megfigyelték listája, ugyanakkor az ÁVH az összeesküvés szabadlábbon lévő tagjait igyekezett összekötni egy újabb perekekkel, olyanokkal mint például a Kereszt és Kard, (Azt írták, hogy egy Halápi nevű szegedi lakos volt az összekötő.) vagy a békés és bihar megyei Sárréti sasok csoportja volt.

A világháború után az ország nagyobbik fele faluhálózatban élt, vagy az alföld mezővárosokhoz kötődő tanyavilágban. Ez a mintegy 30% -ot kitevő tanyai lakosságot csak a 70-es évekre tudják teljesen bekörzetesíteni és saját világából kimozdítani. A támadás azonban rögtön megindul ellene. Az alföldi puszták állattartásra alapozott munkaszervezetében mindenkinek megvolt a saját helye. Kovács István vezérnek számított. A felkelés központját Kutas pusztaközpontot megalapító, szállást szervező, Gregus Máté, rendelkezett egy új világgéppel. Maga is támogatta a népi írók mozgalmát. Világnézetét egy antihabsburgianus 48-aság határozta meg. Erős nemzeti beállítottságát ugyanakkor a pusztai hagyományokhoz kapcsolódó betyárromantika is színezte. A nagycsalád famíliáját a cselédek, barátok, pásztorbeosztottak nagy famíliája egészítette ki, akik a szomszédok, birtoktársak nagyobb csapatához tartoztak a négy város határát adó pusztán, (Hódmezővásárhely – Orosháza – Szentes - Makó). Már az 1919-es forradalom velük került szembe az Alföldön. A Horthy-kor erre építette rá itteni paramilitáris szervezeteit. A puszták értelmiségije, aki még valamiféle kapcsolatot tudott kialakítani ezzel az évszázadok óta ismeretlen világgal, a tanító volt. Az igényesen megépített Klebelsberg-féle tanyai iskolák padlásai voltak az ANTANT-bizottságok elől elrejtett fegyverek tárházai a hadseregében leszerelt, ellenőrzött ország számára. A tanyaközpontok hasonlóan néznek ki a Dél - Alföldön. A tanyai kör, a korcsma a bolttal, esetleg a malom és kápolna vagy templom, vagy legalább egy kőkereszt adja az épületegyüttest ma is minden esetben. Ott van a környék első-világháborús emlékműve a hősi halottak nevével. A tanító, a pap, a hentes, a borbély, a boltos, esetleg a szabó és a csendőr egészítette ki a parasztlakosságot. A tanító, a csendőrség ezért volt ezen a vidéken az ÁVH legfőbb ellenfele. A betyárromantika is idekapcsolódott. Nádas, zsombékos, terület a puszták volt a „vár”, erre épült a stratégia, mint az 1850-es évek „betyárvilágában” a tanyai parasztság volt az irányító. A szállásvezető a törökortól vagy a kun puszták korától kezdve akár több száz fős fegyverhez is értő lovascsapat mozgósítására volt képes. (A motorkerékpárok még történetünk idején is nagy szónak számítottak az ősztől tavaszig csak lóval járható dűlőutakon). Velük kellett hangot találni a mindenkor közgazgatásnak. Ez magyarázza, hogy szegényebb réteg is megjelent a szerveződésekben. Ez magyarázza, hogy 1949-ben is Kovácsék voltak az első támadó fél, a dűlőbiztosok ők verték meg terrorizálásként. Ez magyarázza Kovács hetyke, dekonspiratív magatartását. (A bálban fegyverrel jelent meg, tyúkokra lövöldözött a szomszédban.) Ez magyarázza, hogy első lebukásakor a falu egész lovasrendőr őrsét be tudta szervezni.

Legtöbb helyen az ideológia defenzív, védekező jellegű volt, a föld, a tulajdon védelme állt mögötte. Nem volt erősebb kidolgozott háttér. A Fehérgárda elnevezés pedig adódott a vörössel ellentétes egyértelmű szembenállásból, amelyet apáik, az első világháborús orosz fogságból hazatérő hadifoglyok hoztak magukkal.

Párdy Imre vallomásából tudjuk, hogy a legdominánsabb füzesgyarmati csoport egy legitimista ideológiát vallott. Habsburg Ottót szerette volna visszahozni a trónra uralkodónak, akitől azt várta, hogy 50 évre kedvezményes, országot rehabilitáló nemzetközi kölcsönt hoz jelenléte. Gróf Blankenstein Pál személye ezt a vonalat erősítette volna szervezetében, bár ma sem deríthető ki igazán, hogy a műszaki érdeklődésű gróf mennyiben segédkezett ezen eszmék kialakításában és erősítésében. A sárréti területen a szervezkedéshez elég sok katolikus pap csatlakozott, vagy legalább is az ÁVH nyomozati anyagában több név került a csoportokkal összefüggésbe. A másik domináns csoport a Törő testvérek vezette szeghalmi, főként vízügyi dolgozókból összeálló szervezet azonban

egyáltalán nem kötődött a legitimista elvekhez. Mindez azt mutatja, hogy nem volt a csoportok között egyeztetett ideológia. Közöttük rivalizálásra sem került sor, mivel nem állt még olyan szervezeti fokon a mozgalom, hogy az ellentétek szembesüljenek.

A szervezkedés a különböző irányból ható titkos szolgálatok akciója révén kaphatott impulzusokat Békés-Biharban is, nem is felállítandó hálózat kialakítását célozták meg ezek az angol-francia, vagy éppen jugoszláv szervek, hanem prédának odadobott álkciók katonáiként buktak le a beküldött ügynökök és beszerzettjeik. A Kisbarnaki Farkas Ferenc tábornok által vezetett MHBK katonái csoportokban kerültek így az ÁVH börtöneibe. A füzesgyarmati csoport helyettes vezetője Fejér László, aki ludovikás tisztként esett nyugati fogságba, emlegeti is Kisbarnakival való személyes fogságbeli kapcsolatát.

Hasonló céllal szervezett egyes területeken maga az ÁVH is akciókat, hogy elejét vegye a későbbi ellenálló mozgalom kialakulásának. Esetünkben már más békés megyei településen bevált ügynököt (volt csendőrt) telepítenek át Füzesgyarmatra, hogy szervezkedésével ugrassa ki a nyulat a bokorból.

Mindezeknél azonban sokkal fontosabb a szervezkedés mintaképeül szolgáló két világháború idején működő titkos szerveződések burjánzó csoportja. A vesztes I. világháború utáni zavaros időkben, a térségbe bevonuló szerb, de főként román csapatokkal szemben szervezeti gócpontok alakultak ki, melyek kifejlődését a határon túli, hazatérni szándékozó menekültek még erősítették is. Ezeket a csoportokat azután a magyar kormányzat segítette is: kiképezte és felfegyverezte. A béketárgyalásokon meghatározott, és az ANTANT által rendszeresen ellenőrzött fegyverzetet és fegyveres erőt így tudták növelni, szerették volna szervezni a társadalmat egy újabb erőpróba.

A sárréti szervezkedésekben is sok ilyen két világháború közötti kezdemény található. Ilyen volt például maga a névadó szervezet, a Hegyvidéki Sasok, mely keresztény eszmék alapján szerveződő területfejlesztő egyesületből válik politikai párttá, ahogyan a Magyar Testvéri Közösség is egy üdülő-, asztaltársaságból vált politikai szerveződéssé.

Maga a helyszín is, a román határkörzet, a trianoni tudatnak a továbbélését és az onnan átmekültek folyamatos jelenlétét mutatta, mint a sárrétiakkal szomszédos dél-alföldi fehér-gárda szervezője Blahó János, felvidéki menekült volt. A Kereszt és Kard szervezkedésből is többen származtak, vagy érkeztek a határon túli területekről.

Volt-e kapcsolat külföldre? Mindez nehezen dönthető el. A résztvevők is megosztottak ebben mindmáig. A nyomozati iratanyag a jugoszláv elhárítás kapcsolatát erőlteti. A dél-alföldiek jugoszláv fegyverei azonban csak legendaként kezelendők, ahogy a visszaemlékezők szerint egyes emberek a lengyel légió csapatait várták abból az irányból, akiknek majd háttértámogatást kellett adniuk. A fegyverek, a kiképzés is inkább arra utalnak, hogy nem találták meg a kapcsolatot külföld felé a lázadók. Világháborúból visszamaradt karabélyok, pisztolyok, dobtáras orosz géppisztoly és két német villámgéppuska, ennyi a fényképeken is megörökített arzenál. A jugoszláv fegyvereknek nyomuk sincs. Valamiféle kiképzésben mindenki részesült, mert a tagok katonaviselt emberek voltak. Javarészüket a világháborúban harcolt is. A riadók és a fegyveres oktatások a fehérgárdista Kiss Ferenc honvédszázados részéről ezt csak felelevenítették. Akcióra csak a jugoszláviai háború kirobbanása után kerülhetett volna sor. Az alakulatok szerepe a környék megszállása, a vasút, a hírközlés ellenőrzése lett volna a közigazgatás irányításának átvételével.

Zalában járási szervezők fogták össze az aprófalvak lakosságát. Itt a pusztán a járási szervezet virtuális volt mindig. Nem a közigazgatási határ, hanem a kapcsolatrendszer mentén folyt a szervezkedés. A vezetők mellett, szervezők és csoportvezetők működtek. A beszerzés helyei gyakorta a közösségi gyülekezőhelyek, kör, borbélyműhely, bolt, korcsma voltak. Nem véletlen, hogy a pálinkafőzdes

tudott a rendőrökre hatni, akik ott gyakorta megfordultak. A fináncok adtak hírt, mint fegyveres alakulat tagjai a veszélyről. Az ÁVH szokásához híven csak harmadát fogta le a gyanúsítottaknak. A többieket figyelték.

A szervezkedés társadalmi rétegezettsége ekként alakult a „Fehérgárdánál”. Ha hihetünk az ÁVH statisztikájának, amely az első 300 nevet elemezve arra jutott, hogy a beszervezettek mintegy $\frac{3}{4}$ része paraszt és ebből 2:1 egy arányban a közép és szegény parasztság volt reprezentálva, az úgynevezett „kulák” rétegbe, melyet a szervezkedés mozgatójának könyveltek el, csak 76 személyt tudtak besorolni. A statisztika magyarázataként elmondhatjuk, hogy a háború utáni újjáépítési lendületben egy tevékeny, szervezésre képes réteg jelentkezett és bérleményekkel próbált felzárkózni azokhoz a családokhoz, akik már gazdagabbak, vagyonosabbak voltak a faluban. Ha a sárréti szervezkedés társadalmi bázisát vizsgáljuk, akkor azt találjuk, hogy a szomszédos dél-alföldi fehér-gárda megmozdulással szemben egy változatosabb, kevésbé egynemű, nem csak a paraszti lakosság talpra állításáról van szó. Ez könnyíti a mozgalom stratégiai fontosságú helyekre (vízügy, városháza, posta, vasút, rendőrség) való beépülését, ugyanakkor nehezíti a szervezkedés céljainak egyértelmű kijelölését.

Létezett mindenekelőtt egy katonai vonal. Horthysta katonatisztek, tiszthelyettesek jelentek meg, mint a társadalom degradáltjai, veszélyeztetettjei, akik szervezőként, kiképzőként bukkannak fel a névanyagban. Csendőrök, katonaiskolások, félkatonai szervezetek tagjai, rongyos gárdisták, erősebb színezetet adtak, mint a fehérgárdánál. Maga a szervezkedés egyik legaktívabb, az állandó menekülés miatt legmobilabb szervezője Végh Imre tiszthelyettes is ezt a képet kölcsönzi a mozgalomnak. Héjas Iván, a szervezkedés irányítójaként való visszavárása szó szerint is felmerült.

Ha ezután az érdekel bennünket, hogy volt-e kontinuitás kimutatható a mezőgazdasági munkához kötött, főként falvakban, tanyákon élő rétegekben az 1948-51 közötti szervezkedések, mely mozgalomnak sejtjei bár egymással nem találtak kapcsolatot, de országos lefedettséget mutattak és az 1956-os forradalom között. Volt-e ilyen szerepe az 1950-es évek magyar ellenállási mozgalmaiban résztvevőknek a vidéken az 1956-os forradalmat levezénylő rétegekben?

Ez esetben megállapítható, hogy a békés és hajdú-bihar megyei központokban mindenhol tapasztalható forradalmi cselekmény, akár a szomszédos vidék békés – csongrád megyei fehérgárda mozgatta vidékein is.

Békés megyében hasonló volt a helyzet. A következő településeket mérte fel a legutóbbi kutatás, ahol mint láthatjuk szintén a városok szerepe dominált. Békés, Békéscsaba, Orosháza, Gyomaendrőd, Sarkad és Szarvas mellett olyan települések is szerepelnek, mint Battonya, Bucsa, Csanádapáca, Csárdaszállás, Csorvás, Doboz, Ecsegfalva, Elek, Geszt, Gyulavári, Kardoskút, Kertéssziget, Kétegyháza, Kevermes, Körösharsány, Körösujfalu, Medgyesháza, Mezőberény, Mezőhegyes, Okány, Tótkomlós, Újkígyós és Zsadány. A sárréti szervezkedés városaiban Szeghalmon, Gyulán, Füzesgyarmaton regisztrálhattunk megmozdulásokat a falvakban azonban csak Dévaványán, Körösladányban és Vésztőn értesülünk erről.

A fehérgárda mozgalom központjaiban mindenhol heves ellenállásra került sor, rögtön a forradalom kirobbanása után. Azonban elvértve kaptak szerepet benne az egykori letartóztatottak.

A kisebb településeknél a forradalmat a falvak értelmisége irányította.

Tehát nem a börtönökben alakult ki új forradalmi elit, aki vezette a felkelést a Felciak által felvázolt módon. Ami mégis befolyásolta az eseményeket az az ő példájuk volt a több hullámban fenntartott

ellenállásban. Fiatalabb családtagok, esetleg olyanok, akik tudtukon kívül már az ÁVH listáján szerepeltek, mint potenciális felkelők, vettek részt a forradalomban.

A „sárréti sasok” szereplői szintén vagy szökésben vannak ekkor és külföldre települnek, vagy távol élnek szülőhelyüktől az események időpontjában. Két személyről tudunk, akik részt vettek az eseményekben ezért a forradalom után ismét börtönbe kerültek Törő Mihály az egyik Szeghalmon. 1956 nyarán a szabadító bizottság büntetésének felezésre tett javaslatot és abból mivel több mint öt évet letöltött szabadon engedését kezdeményezte, de szerepet vállalt szabadulása után a forradalom napjaiban ismét börtönbe került. A gyulai rabkórházból értesítették testvérét, hogy halálos beteg, onnan kikerülve már nem tudott talpra állni és belehalt üldöztetéseiibe. A másik személy Dürgő János volt, aki szintén részt vett lakóhelyén tüntetésben, sőt fel is szólalt a gyűlésen. Bebörtönözték érte.

A magyar történelem során a vesztett katonai akciók, a kényszerpályákhoz kötött politikai és gazdasági mozgástér, és a mindezek torzító hatásától befolyásolt társadalmi fejlődés mellett az emlékezet volt az, melyben mintaként megmaradhettek, a vereség ellenére is, irányító főszereplők az egykori résztvevők, áldozatok. Így válhattak a közösség szempontjából tájékozódási ponttá a hősök egy új kor teljesen más, ugyanakkor elemeiben végzetesen hasonló történelmi szituációjában, amikor egy új nagy egység részeként kellett az identitást megőrizni, és az új lehetőségek között más módon továbbvinni az életet ezen az észak-dél, kelet-nyugat irányban nyitott, teljesen védetlen-sík, de nagyon gazdagon termő területen. Ha a tanulmány elején idézett lengyel példához hasonlítjuk ezt az emlékezhagyományt, akkor különbséget is látunk: míg a lengyelnél mindig a remény dominál. Az emlékezetet ennek a szolgálatába állítják, addig nálunk magyaroknál az egésztest belengi egy, változtathatatlan hangulat, mint a kesernyés ízű októberi füst. Csinálom, de úgyse fog sikerülni. A minta követése, a hasonló szimbólumok hasonló reakciókat hívnak elő különböző időszakokban.